

Το παιδί και τα υπαρξιακά του ερωτήματα

«Αφήστε τα παιδιά να έλθουν σε μένα και μην τα εμποδίζετε. Αλήθεια σας λέω, αν κάποιος δεν δεχθεί τη Βασιλεία του Θεού ως παιδί, δεν θα εισέλθει σε αυτή».

(Ο Χριστός, στο Λουκά 18: 16-17)

Στη εποχή μας γίνεται πολύς λόγος για τα κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα των παιδιών, και δικαίως. Η αίσθησή μου όμως είναι πως οι υπαρξιακοί προβληματισμοί τους παραμένουν στο περιθώριο της προσοχής μας.

Όλα τα φαινόμενα της ζωής έχουν βιολογικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και ψυχολογικές διαστάσεις βέβαια, αλλά ο άνθρωπος δεν ερμηνεύεται μόνο βάσει αυτών. Οι διαστάσεις αυτές, όσο σημαντικές και αν είναι, δεν εξαντλούν το μυστήριο που λέγεται άνθρωπος. Ανέκαθεν τα υπαρξιακά ζητήματα αναγνωρίζονταν ως οι ευγενέστεροι προβληματισμοί της ανθρωπότητας. Στο παιδί, μάλιστα, εμφανίζονται με μεγαλύτερη σαφήνεια και καθαρότητα διότι δεν πρόλαβε να εγκαταστήσει απωθήσεις και μετασχηματισμούς στα οποία αρεσκομάστανε εμείς οι ενήλικες.

Στους μεγάλους συχνά το υπαρξιακό άγχος μεταμφιέζεται σέ συμπτώματα: βία, κατάθλιψη, πανικός, χρήση ουσιών, εξαρτήσεις από το φαγητό ή το σέξ κ.ά. Και στο παιδί ενδέχεται να λάβει τη μορφή φοβίας ή άλλης συμπτωματολογίας, αλλά συνήθως προτιμά να τίθεται με τη μορφή ευθύτατων ερωτημάτων που αρχίζουν από «γιατί» και φέρνουν στους μεγάλους αμηχανία.

Για να θέσω κι εγώ ένα ερώτημα που αρχίζει από «γιατί», είναι απορίας άξιο γιατί ο υπαρξιακός προβληματισμός συνιστά παραμελημένο θέμα από τους επιστήμονες. Φυσικά δεν αναμένει κανείς εχέφρων άνθρωπος να δώσει η επιστήμη απαντήσεις στα υπαρξιακά ερωτήματα, απλά διότι την ξεπερνούν. Όμως θα μπορούσε να μελετάται επιστημονικά τουλάχιστον η αναζήτηση για κάποια φαινόμενα όπως αυτά που θα ακολουθήσουν στη συνέχεια της εισήγησης. Για

παράδειγμα, στα πανεπιστημιακές ψυχολογικές σχολές η ψυχολογία της ηθικής δέν διδάσκεται. Και στα εκπαιδευτικά προγράμματα ψυχοθεραπευτών επικρατεί σιωπή γύρω από τα υπαρξιακά ζητήματα, η οποία νομίζω πως υποδηλώνει αμηχανία.

Θα δικαιούτο κάποιος να αναρωτηθεί γι' αυτή την παραμέληση μήπως οφείλεται στο γεγονός ότι έχουν απωθήσει και οι ίδιοι οι επιστήμονες τον σχετικό προβληματισμό. Ίσως αυτή να είναι και η πιθανότερη απάντηση δεδομένων των αθεϊστικών καταβολών της επιστήμης, οι οποίες άφησαν στους επιστήμονες επαχθή κληρονομιά. Αλλά στην περίπτωση αυτή η επιστήμη μεταβάλλεται σε τεχνοκρατία. Ακόμη και η ψυχολογία.

Θα αναφερθώ εν συντομία σε τέσσερα υπαρξιακά ζητήματα όπως τίθενται από το παιδί.

α) Θάνατος.

Το πανανθρώπινο άγχος για τον θάνατο είναι φυσιολογική κατάσταση. Αυτό τεκμηριώνεται και θεολογικά. Στη νεκρώσιμη ακολουθία ψάλλουμε: «Θρηνώ και οδύρομαι όταν εννοήσω τον θάνατον και ίδω εν τοις τάφοις κειμένην την κατ' εικόνα Θεού πλασθείσαν ημίν ωραιότητα». Είναι φυσιολογικό το άγχος του θανάτου διότι είναι αφύσικος ο θάνατος στην προοπτική του Θεού για τον άνθρωπο.

Το άγχος του θανάτου αναζωπυρώνεται στην εφηβεία και είναι γι' αυτό το λόγο που ο έφηβος κινητοποιεί μανιακές άμυνες απέναντί του, με δραστηριότητες τέτοιες που ξορκίζουν και περιγελούν το θάνατο. Συχνά η κατάστασή του γίνεται ακόμη πιο τεταμένη στο βαθμό που τον πιέζει το φάσμα του εσωτερικού ψυχικού του θανάτου.

Στο παρελθόν και στα πλαίσια της παραδοσιακής κοινωνίας το παιδί είχε ευκαιρίες να ζήσει από κοντά όλη την αλληλουχία των γεγονότων πριν και μετά τον θάνατο. Στην εποχή μας, αντίθετα, έχει χαθεί η φυσικότητα η οποία περιέβαλλε τον θάνατο και επικρατεί η απώθηση του στο περιθώριο της ζωής. Με τον τρόπο αυτό συνήθως το παιδί δεν

βρίσκει και πολλή βοήθεια από εμάς στην αντιμετώπιση του θανάτου. Τα άγχη μας είναι πολλά και περίπλοκα και εμποδίζουν την ομαλή διεκπεραίωση του πένθους. Προσπαθούμε να κρατήσουμε τα παιδιά μακριά από τις διαδικασίες του πένθους διότι δεν αντέχουμε εμείς. Και όταν το ίδιο το παιδί πλησιάζει στον θάνατό του κάνουμε ό,τι μπορούμε για να αποφύγουμε να ακούσουμε τις αγωνίες του.

Δεν είναι μόνο ότι το παιδί θέτει πιο ευθύβολα ερωτήματα, αλλά εμφανίζεται και πιο ικανό ν' αντιμετωπίσει τον θάνατο των άλλων και τον δικό του. Δεν πρόλαβε να επενδύσει ναρκισστικά επιθυμίες και στόχους. Αντιμετωπίζει τον θάνατό του πιο ήσυχα από τους ενήλικες αν του επιτραπεί να εκφρασθεί, να διηγηθεί πώς νοιώθει. Καί αντιμετωπίζει τον θάνατο των άλλων με πιο άδολη πίστη.

Ο λόγος ακούγεται τολμηρός αλλά ας μην ξεχνούμε ότι το παιδί είναι ικανότερο για άμεση σχέση. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να ησυχάσει με τον θάνατο παρά μόνο στο βαθμό που τον βιώνει ως αυτοπαράδοση σε κάποιο πρόσωπο το οποίο θα συναντήσει μετά. Αυτό που για τους πιστούς είναι το πρόσωπο του Χριστού.

β) Κακό-Ενοχή.

Στό φυσικό κακό μπροστά όλοι παραμένουμε αμήχανοι. Είναι πράγματι πολύ δύσκολο να εξηγήσουμε στα παιδιά πώς και γιατί η φύση ολόκληρη συμπάσχει με τη φθορά του ανθρώπου. Προστίθεται δε και το άγχος μας όταν εμφανιζόμαστε στα μάτια του παιδιού ανίκανοι να το αντιμετωπίσουμε και να το προστατέψουμε.

Ως προς το ηθικό κακό, του οποίου είμαστε όλοι φορείς, άλλα παιδιά ρωτούν και άλλα το γεύονται πάνω στο σώμα τους ή στην ψυχή τους. Το τελευταίο συμβαίνει όταν το παιδί συναντά στο δρόμο του έναν ενήλικο ο οποίος δεν στάθηκε ικανός ή δεν θέλησε να ολοκληρώσει τη φυσιολογική διαδικασία ανάπτυξης της ικανότητας για ενοχή.

Η φράση αυτή μπορεί νά ακούγεται παράταιρη σε μια εποχή όπου ο άνθρωπος πασχίζει να αποδιώξει την ενοχή από

πάνω του με κάθε τίμημα. Όμως η κατάκτηση της ικανότητας για ενοχή σηματοδοτεί ωρίμανση, και συγκεκριμένα την έξοδο από την λεγόμενη παρανοειδή θέση και την είσοδο στην καταθλιπτική θέση, όπως τις ονομάζει η M. Klein, με σκοπό την ανάληψη της ευθύνης. Αυτό πρέπει να συμπληρωθεί με την ικανότητα να αντέχει την ενοχή και να μην την προβάλλει στους άλλους. Ένας ενήλικας που τα έχει επιτύχει αυτά γίνεται πρότυπο για ταύτιση στο παιδί συμβάλλοντας έτσι στην ηθική του ανάπτυξη.

Έτσι λοιπόν το παιδί έρχεται συχνά σε επαφή με ανθρώπους που είτε είναι ανίκανοι να αισθανθούν ενοχή είτε κινητοποιούν συλλογικά μορφώματα και ιδεολογίες για να αποενοχοποιήσουν την απουσία ενοχής. Επιστρατεύονται δηλαδή μηχανισμοί για ν' αποδεικνύουμε ότι ανήκουμε στην καλή πλευρά και κάποιοι άλλοι στην κακή (κομματισμός, εθνικισμός, ρατσισμός, φανατισμός, αθλητική βία κ.ά.), προσπαθώντας ταυτόχρονα να οικειοποιηθούν και τα παιδιά τα οποία θα τους παράσχουν το αναγκαίο έμψυχο υλικό για τη διαίωσή τους.

Το ακραίο όριο αυτής της άμυνας, πέρα από τη διαπαιδαγώγηση στο κακό, συνίσταται στο να χρησιμοποιείται το παιδί ως συνένοχο στην διάπραξη του ηθικού κακού, από τις ελαφρότερες μορφές όπως ένα κακόηθες διαζύγιο μέχρι τις βαρύτερες (που έχουν αναδειχθεί σε όνειδος της «πολιτισμένης» εποχής μας) όπως η σεξουαλική κακοποίηση, η εμπορικοποιημένη παιδερασσία, τα παιδιά-στρατιώτες, η εμπλοκή των παιδιών σε σέκτες και σατανισμό.

γ) Πίστη.

Αν η πίστη δεν είναι εμπιστοσύνη σέ πρόσωπο, πρόκειται για άχρηστη αυταπάτη ή επικίνδυνη νεύρωση. Η ανθρωπότητα έχει ταλαιπωρηθεί αρκετά από την αφηρημένη «πίστη», εκείνη που δεν αναγνωρίζει στην πράξη πραγματικό Θεό αλλά «αρχές».

Η πραγματική πίστη απαιτεί ένα ελάχιστο ικανότητας για σχέση και εμπιστοσύνη. Άλλωστε στα αρχαία ελληνικά πίστη σημαίνει εμπιστοσύνη. Σε αντίθεση με κάποιους που νομίζουν πως η πίστη είναι ταυτόσημη της ανωριμότητας, η ικανότητα να εμπιστευθείς σηματοδοτεί ένα αναπτυξιακό ορόσημο. Το παιδί είναι εν γένει ικανότερο για σχέσεις εμπιστοσύνης, γι' αυτό και είναι ευνοϊκότερα προδιατεθειμένο για σχέση με τον Θεό. Συχνά οι απλές και άμεσες ερωτήσεις του γύρω από θέματα πίστης φέρνουν αμηχανία σε μας που έχουμε ξεχάσει ν' αναρωτιόμαστε και ν' αυτοπαραδινόμαστε.

Δεν υπάρχει αμφιβολία, βέβαια, πως η πίστη του παιδιού είναι ακόμη αδοκίμαστη. Οι δυσκολίες της ζωής θα την ωριμάσουν στην εφηβεία και στην ενήλικη ζωή. Το ταξίδι πάντοτε εμπεριέχει ένα ρίσκο: να χαθεί ή να διαστρεβλωθεί η πίστη. Αλλά και στις δύο απ' αυτές τις εκδοχές είναι οι ενήλικες που έχουν παρέμβει και έχουν συμβάλει στην καταστροφή ή στην παραμόρφωσή της.

Η πίστη είναι έμφυτη στον άνθρωπο. Αν δεν δοθεί στο Θεό θα δοθεί σε πρόσωπα και ιδέες. Τότε ο άνθρωπος ξεπέφτει στο επίπεδο της καρικατούρας που χαρακτηρίζει την προσωπολατρεία και τον φανατισμό. Θεωρώ ότι χρέος των ενηλίκων είναι να μην παραμορφώσουμε την πίστη μέσω της αγωγής, π.χ. καλλιεργώντας μισαλλοδοξία ή φόβο. Αλλά και να μην την καταστρέψουμε με τον μηδενισμό ή τη λαιμοδείκτη της θρησκευτικότητας, όπως κάποιοι γονείς και εκπαιδευτικοί πράττουν. Αν κάποιοι από εμάς έχουμε επιλέξει το δρόμο της αθεΐας, ας μην τη μεταδώσουμε στα παιδιά, ας μην κλείσουμε το δρόμο της αναζήτησης. Ας εκφράσουμε έστω τον αγνωστικισμό μας ώστε να μην κακοποιήσουμε αυτή την ανθρωπολογική σταθερά που λέγεται ικανότητα για πίστη.

δ) *Αγάπη.*

Πολλή συζήτηση έχει γίνει από την ψυχολογία και την ψυχανάλυση σχετικά με την απομυθοποίηση της αγάπης, σχετικά με τα λανθάνοντα κίνητρα των αγαπητικών μας συμπεριφορών. Ενώ πρόκειται για αλήθειες, παρ' όλα αυτά η

αγάπη εξακολουθεί να παραμένει αυτό που λέμε στα μαθηματικά «αρχική έννοια», δηλαδή μη αναγώγιμη σε άλλες έννοιες. Πράγματι, θεολογικά η αγάπη αποτελεί έκπτυξη πυρηνικής δυνατότητας του ανθρώπου, όμοιας με την αγαπητική δύναμη του Θεού, αφού Αυτός τον έχει δημιουργήσει «κατ' εικόνα» Του.

Προκειμένου όμως να αναπτυχθεί σε όλο της το δυναμικό η αγάπη χρειάζεται να υποστηριχθεί από προγενέστερες διαδικασίες όπως η σύνδεση, η εξάρτηση, ο έρωτας κ.ά. Αυτές δεν είναι αγάπη αν θέλουμε να κυριολεκτήσουμε, αλλά την υποβαστάζουν και την τροφοδοτούν. Βοηθούν το υποκείμενο να προχωρήσει μέχρι το σημείο όπου θα μπορεί να αγαπήσει, χτίζουν τις ψυχολογικές προϋποθέσεις που θα καταστήσουν εφικτή τη διανομή της αγάπης ευρύτερα.

Έτσι, με την αγάπη που παρέχουμε στο παιδί θέτουμε τις βάσεις για την αγάπη που αυτό θα δώσει και συμβάλλουμε στην αλληλεγγύη της ανθρωπότητας. Από την ποιότητα της αγάπης που το παιδί μας θα πάρει θα εξαρτηθεί και η ποιότητα της αγάπης που θα δώσει· αν δηλαδή θα είναι αγάπη φειδωλή ή πλούσια, εγωκεντρική ή θυσιαστική, ανταποδοτική ή απροϋπόθετη, υπό όρους ή συγχωρητική. Η αγωγή που θα ασκήσουμε θα κρίνει αν το παιδί θα μάθει να αγαπά ολόκληρη την ανθρωπότητα, ανεξάρτητα από φυλή, έθνος, θρησκεία. Είναι ευχής έργο η καλλιέργεια της παγκόσμιας συναδέλφωσης να λειτουργείται έμπρακτα, όταν π.χ. το παιδί μαθαίνει να συμπαραστέκεται με τις οικονομίες του σε παιδιά του τρίτου κόσμου. Στα παραπάνω είναι σημαντικός ο εκκλησιαστικός ρόλος της ιεραποστολής στον τρίτο κόσμο, η οποία υποβοηθείται από οικογένειες στην Ελλάδα.

*

Κοινωνία που ζει χωρίς να σκέφτεται τον θάνατο, που δρα χωρίς ν' αγαπά, που εκμεταλλεύεται την πίστη, που ξορκίζει την ενοχή, είναι κοινωνία άρρωστη. Επειδή η σύγχρονη κοινωνία έκαμε θεό της το χρήμα και την απόλαυση αγωνίζεται για τη φίμωση των υπαρξιακών ερωτημάτων των

ανθρώπων, διότι αυτά αποτελούν τροχοπέδη στους σκοπούς της. Νέοι και μεγάλοι που παίρνουν στα σοβαρά τα υπαρξιακά ζητήματα αποτελούν παραφωνία στο πελώριο κύκλωμα της κατανάλωσης.

Αιχμή του δόρατος η τηλεόραση συμπεριφέρεται σα να μην υπάρχουν παιδιά, επί πλέον δε στις διαφημίσεις τα εξαγοράζει. Έλαβε το κατ' εξοχήν παιδικό κεφάλαιο, τη φαντασία, και τη διέστρεψε στην παμφάγο φαντασίωση. Με τη διαφήμιση απεργάζεται την καταστροφή του νοήματος, έτσι ώστε να δημιουργήσει μια ανιστορική νεολαία, χωρίς συντεταγμένες χώρου και χρόνου, η οποία μόνο θα καταναλώνει. Δεν είναι τυχαίες οι διαπιστώσεις του Χρήστου Βακαλόπουλου πως η διαφήμιση εξαρθρώνει το νόημα και του Νηλ Πόστμαν ότι αχρηστεύει και γελοιοποιεί τα προαιώνια σύμβολα της ανθρωπότητας. Έτσι ώστε, αφού θα καταρριφθούν τα στηρίγματα της ανθρώπινης μνήμης, να μην έχουν νόημα πια τα υπαρξιακά ερωτήματα.

*

Στην κατάσταση αυτή χρειάζεται αντίσταση. Μέσα στα πολλά δικαιώματα του παιδιού που έχουν διατυπωθεί, ας συμπεριλάβουμε το δικαίωμα στην πίστη και στην ελπίδα. Αλλιώς πώς θα υπάρξει χώρος για την αγάπη που όλοι ζητούμε αγωνιωδώς; Δεν έθεσε τυχαία την πυραμίδα ο απόστολος Παύλος όταν μιλούσε για πίστη-ελπίδα-αγάπη, ανεβάζοντας την τελευταία στην ύψιστη θέση (Α' προς Κορινθίους 13: 13).

Τα παιδιά και οι έφηβοι αναμοχλεύουν και τα δικά μας υπαρξιακά ερωτήματα που κλείστηκαν όπως-όπως. Και οφείλουμε να τους είμαστε ευγνώμονες γι' αυτό. Χωρίς υπαρξιακά ερωτήματα και διαρκή έντιμη αναζήτηση υπάρχει ζωή πριν τον θάνατο;

Τα παιδιά και οι έφηβοι αγωνίζονται και θα αγωνίζονται για το χατήρι μας όσο υπάρχει κόσμος. Θα αποτελούν τους αθέλητους «μάρτυρες» της δικής μας παθολογίας, τους δείκτες της δικής μας υπαρξιακής υπνηλίας. Όσοι υπάρχουμε

για τα παιδιά -γονείς, εκπαιδευτικοί, ειδικοί- έχουμε να
πάρουμε απ' αυτά ετούτο το δώρο.